

Вашчыліна Віялета, магістрант

**ТЫПАЛОГІЯ І ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ ІНТЭРТЭКСТУ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ РАМАНА У. КАРАТКЕВІЧА «ХРЫСТОС
ПРЫЗЯМЛІЎСЯ Ё ГАРОДНІ»)**

У заходнім і рускім літаратуразнаўстве пра інтэртэкст напісана шмат, але мала хто з даследчыкаў прапанаваў класіфікацыю інтэртэкстуальных элементаў і міжтэкставых сувязей. Найбольш агульная класіфікацыя належыць Ж. Жанэту і П.Х. Торапу. Абедзве класіфікацыі маюць даволі абагульны характар, але ствараюць аснову для больш дэталёвага ўдакладнення ўсеагчымых камбінацый міжтэкставых узаемадзеянняў. Ж. Жанэт уводзіць паняцце «транстэкстуальнасць», пад якім разумее «ўсё, што ўключае [пэўны тэкст. – В.В.] у выразныя ці невыразныя адносіны з іншымі тэкстамі» [2], і выдзяляе пяць класаў (тыпаў) інтэртэкстуальных адносін: архітэкстуальнасць – адносінамы, якія дадзены тэкст падтрымлівае з родавай катэгорыяй, да якой уласна належыць; паратэкстуальнасць – сувязь тэксту са сваім паратэкстам (прадмасы, эніграфы, ілюстрацыі і г.д.); метатэкстуальнасць – адносіны каментавання, пры якіх адзін тэкст гаворыць пра іншы, пры чым цытаванне альбо проста намінацыя не абавязковыя; інтэртэкстуальнасць «у найбольш экспліцытнай літаральнай форме гэта традыцыйная практыка цытавання (адзначаная двукоссем, з дакладным указаннем кнініцы ці без яе); у менш выразнай і менш кананічнай форме гэта плагіят <...>; у яшчэ менш экспліцытнай і літаральнай форме гэта алюзія» [2, с. 54–55]; гіпертэкстуальнасць – любыя адносіны, якія звязваюць вытворны тэкст (гіпертэкст) з утваральным тэкстам (гіпатэкстам).

П.Х. Торап прымае пад увагу сцвярдзальны ці палемічны спосаб прымыкання метатэксту, які часткова прадстаўлены ў іншым тэксце, да протатэксту (першаагэ), відавочны ці схаваны ўзровень прымыкання, а таксама фрагментарнасць або цэласнасць прымыкальнага тэксту.

Руская даследчыца Н.А. Фацеева прапаноўвае «дробавую класіфікацыю», якая спалучае класы інтэртэкстуальных адносін па Ж. Жанэту і прынцыпы прымыкання, выдзеленыя П.Х. Торапам. Пры аналізе інтэртэксту ў рамане У. Караткевіча мы ўзялі за аснову класіфікацыю Ж. Жанэта і дэталізацыю Н.А. Фацеевай.

Раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» апавядае пра падзеі беларускай гісторыі XVI ст. Да напісання рамана У. Караткевіча заахвоціла змешчаная ў «Хроніцы Белаі Русі» М. Стрыйкоўскага згадка пра з'яўленне на Гродзеншчыне пры каралю Жыгімонце I самазванца, што «сабе прыпісаў і прыўлашчыў»

Хрыстова імя, «шалбера па імю Якуб Мяшчынскі». У творы У. Караткевіч выкарыстаў беларускія хронікі і летапісы, фальклор, біблейскія тэксты, сусветную літаратурную спадчыну, мастацкія тэксты пісьменнікаў-адраджэнцаў, народныя выслоўі.

У падзагалоўку значыцца «Евангелле ад Іуды». Гэта вызначэнне акрэслівае канцэпцыю твора (адрозны, абсалютна непадобны да іншых аповед пра Хрыста – Юрася Братчыка), акцэнтуюе ўвагу на незвычайнай падачы і раскрыцці праблемы. У ідэйным плане можна правесці паралелі паміж мастацкім тэкстам рамана і апокрыфам: як хрысціянская царква не ўключыла ў спіс кананічных і не прызнала супярэчлівы тэкст пад назвай «Евангелле Юды», так і аповед пра мужыцкага Хрыста ідзе насуперак, абвяргае афіцыйныя звесткі, алдуюстраваныя ў «Хроніцы» М. Стрыйкоўскага. У гэтым падабенстве выяўляюцца архітэктуральны тып адносінаў паміж тэкстамі.

Што да паратэктуральнасці, то дадзены тып міжтэкставай сувязі найбольш яскрава выявіўся ў загалоўках рамана, якія ўтрымліваюць праграму мастацкага твора (ці яго часткі, раздзела, главы) і глыбіню да яго разумення. Фармальна выдзелены з асноўнага тэксту заглавак можа функцыянаваць як у складзе ўсяго тэксту, так і незалежна, у якасці яго прадстаўніка ці намесніка. У знешніх праявах да тэксту заглавак выступае метатэкстам, ва ўнутраных – як субтэкст адзінага тэксту. Калі заглавак выступае як цытата (часцей за ўсё выдзеленая двукоссем) у «чужым» тэксце, ён увагае інтэртэкст, адкрыты для разнастайных тлумачэнняў. Наяўнасць атрыбуцыі для назвы, як і для любой цытаты, неабавязковая, але ступень пазнавальнасці неатрыбутовага заглаўка заўжды вышэйшая, бо ён выдзелены з зыходнага тэксту графічна.

У. Караткевіч выкарыстоўвае наступныя заглаўкі-цытаты да раздзелаў рамана: «Ліпадзі, скамарошкі, блазны несамавітыя...», «...І падуць перад ім народы», «Філосаф Велій, кнігалюб...», «Марыя, Пан Бог з табой...», «Узнясіся, азалацім», «Вось мой народ, як ільвіца, ўстае...», «Вось аддаецца сын чалавечы...», «Да жывёлаў і гадаў...», «Распіні яго!», якія надаюць мастацкаму тэксту біблейскі пафас, ствараюць атмасферу сакральнага. Асобна можна выдзеліць заглаўкі алузіі: «Вялікая блудніца», «Саронская лілея», «Лазар і сёстры ягоныя», якія нагадваюць пра вядомыя біблейскія сюжэты і асоб.

Наступная пасля заглаўка ступень пранікнення ў тэкст, якая знаходзіцца над ім і суадносіцца з ім як цэлым – эпіграф. Значэнне эпіграфа падкрэслівае сам факт неабавязковай яго наяўнасці. «Эпіграф выконвае ролю экспазіцыі пасля заглаўка, але перад тэкстам і прапаноўвае тлумачэнні ці загадкі для прачытання

тэксту ў яго адносінах да загалоўка» [3, с. 141]. Праз эпіграф аўтар адкрывае знешнюю мяжу тэксту для інтэртэкстуальных сувязей і літаратурна-моўных паведаў розных напрамкаў і эпох, напаўняе і раскрывае ўнутраны свет свайго тэксту. Разгледзім наступнае трыадзінства «загалолак – эпіграф – тэкст»:

Раздзел X. Хрыстос прыйшоў у Гародню

І вялікі жах апанаваў усю царкву.

Дзеянні, гл. 5, ст. 11

І тады сэр Хуг і яго капелан,
Пачуўшы, што латнікі ў дзверы б'юць,
Згаварыліся на вялікі падман –
Не для Бога, а ў славу сваю.

Старажытная балада [1, с. 124]

У дадзеным прыкладзе эпіграф разам з загалоўкам утвараюць экспазіцыю да раздзела рамана, з якой чытач можа даведацца, як адраагавала царква на з'яўленне ў Гародні Хрыста. Адметнае тое, што абедзве вытрымкі, ужытыя ў якасці эпіграфа, не маюць ніякай сувязі з гэтай ці галоўнай падзеяй. Наступны прыклад уяўляе сабой загадку для прачытання тэксту адносна яго загалоўка:

Раздзел XVI. Саронская лілея

...Кажуць таксама, што жыццё гэтай святой пачалося з таго, што, не маючы чым заплаціць пагоншчыку мулаў, яна заплаціла яму натурай.

Апокрыф [1, с. 186]

Так у кнізе Песня Песняў Саламона з ружай саронскай, лілеяй далін параўноўваецца нявеста, апокрыф у сваю чаргу распавядае пра факт з жыцця Марыі Егіпецкай.

Узаемаадносіны «загалолак – эпіграф – тэкст» могуць быць пабудаваны па прынцыпе пароды і кантрасту.

Раздзел XVIII. Лазар і сёстры ягоныя

...усюды па сёлах ходзячы, дзівы, чары і гуслі якіхсь справавалі, нахшталт чарнакніжнікаў... Умерлых уваскрашалі... што многім людзям у вялікім здзіўленні было.

«Кроніка Белай Русі»

Быў хворы нехта Лазар, з... сяла, дзе жылі Марыя і Марфа, сястра яе.

Іаан, гл. 11, ст. 1 [1, с. 204]

У рамана Лазар пакутуе ад выпітага праз меру, яго сёстры, вясковыя кабеты, лямантуць, а ўвесь цуд «уваскрашэння», зроблены Хрыстом-Братчыкам, у халоднай крынічнай вадзе:

Слова двух сведкаў

...і на пачатку панавання таго Жыкгімонта Першаго быў нейкій... который з лёгкасці якой умысліў або рачэй з распачы імя із зверхность Хрыста господа себе прыпісаў і прівлашчаў.

«Кроніка Белай Русі...»

каноніка жмойскага Мацея Стрыкоўскага [1, с. 9]

На першы погляд, словы сведкаў мусяць пацвердзіць урывак хронікі, аднак папличнікі Юрася Братчыка бяруцца распавесці праўдзівую гісторыю пра «ілжэ-Хрыста», якая абвяргае словы каноніка.

Пад метатэкстуальнасцю мы разумеем рэферэнцыі да тэкстаў, змест якіх не ўзгадваецца ў рамана: «якраз тады выдахлі ў Сенненскіх азёрах цмокі, пра якіх пісаў яшчэ прападобны Амбражэй Куцеянскі...» [1, с. 12]; «Пакаранне мы знойдзем і без “Молата ведзьмаў”» [1, с. 40].

Інтрэтэкстуальныя ўключэнні прадстаўлены цытатамі і алюзіямі. Аўтар выкарыстоўвае атрыбутыўную цытату («Сказана бо, здаецца, у “Кнізе Выйсця”: Шма, Ізраіль!» [1, с. 50]), неатрыбутыўную цытату, крыніца і пераклад якой даецца ў каментарыі («Евое, rex Iuppiter...» [1, с. 94]; «Таму што калі дазволена мэта, то дазволены і сродкі» [1, с. 404]), перакладную атрыбутыўную цытату («А галасы раўлі і раўлі старую шкалярскую песню: Гарэлкі гляк налі... / Ні Зеўс і ні Юпітэр / Гарэлкі не пілі» [1, с. 195]). З дапамогай алюзіі аўтар адсылае чытача да гістарычных фактаў («Даўгаляг ты! Стрыгольнік, праваслаўем пракляты!» [1, с. 68]; «Пераб’юць не толькі адкупшчыкаў – іўдзеяў, беларусаў і немцаў. Будуць біць і вас» [1, с. 104]; «Гэта вам не Тэцэлева дурацкае абяцанне, гэта вам не на Дзеву Марыю зрабіць змах» [1, с. 176]), асоб («Дачка медзіяланскага князя» [1, с. 53]; «...яшчэ да часоў Воўчага Хваста» [1, с. 78]).

Гіпертэкстуальныя адносіны паміж раманам як вытворным тэкстам (гіпертэкстам) і «Хронікай» Мацея Стрыкоўскага як утваральным (гіпатэкстам) назіраецца ва ўключэнні радкоў хронікі ў якасці эпиграфа да раздзелаў: «...Шлі... тампрэрачыны Хрыстос з сваімі апосталамі, дзе іх яшчэ знана» [1, с. 196].

Шматграннасць і разнастайнасць інтэртэкстуальных уключэнняў у рамана У. Караткевіча абумоўлена ўзаемадзеяннем тэксту са шматлікімі крыніцамі, што яскрава праявілася ў паратэкстуальным тыпе адносін.

Літаратура

1. Караткевіч, У. С. Хрыстос прыямліўся ў Гародні / У. С. Караткевіч. – Мінск : Беллітфонд, 2000. – 496 с.

2. Пъеге-Гро, Н. Введение в теорию интертекстуальности / Н. Пъеге-Гро. – М. : USSR: ЛКИ, 2008. – 238 с.
3. Фатеева, Н. А. Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : USSR: Либроком, 2012. – 280 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ